

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Медичний інститут

Методичні вказівки
для підготовки до практичних занять з теми 20
«Забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення.»
із дисципліни **«Пропедевтика громадського здоров'я» (модуль 2)**
для студентів 1 курсу
спеціальності 229 «Громадське здоров'я»
денної форми навчання

Суми
Сумський державний університет
2020

Методичні вказівки до практичних занять з теми: «Забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» для самостійної підготовки до практичних занять із дисципліни «Пропедевтика громадського здоров'я»

/ укладачі: зав. каф., д. м. н., проф. В. А. Сміянов., ст. викл. О.І Сміянова. – Суми: Сумський державний університет, 2020. -.

Кафедра громадського здоров'я

Тема 20. Забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Вирішення завдань гігієни та епідеміології в умовах сьогодення вимагає від фахівця у сфері санітарно-епідеміологічного нагляду широкої ерудиції, глибоких загальних і спеціальних знань, творчого підходу до вирішення проблем, що виникають.

Щоб оцінити стан навколишнього середовища, яке безперервно змінюється внаслідок використання нових джерел енергії, впровадження нових технологій, засобів автоматизації, комп'ютеризації, робототехніки, застосування великої кількості хімічних речовин, що призводить до різкого погіршення екологічної ситуації, фахівець у сфері санітарно-епідеміологічного нагляду повинен добре знати фізику, хімію, біологію та інші загальнотеоретичні дисципліни. Вивчення впливу навколишнього середовища на індивідуальне та колективне здоров'я зокрема вміння аналізувати епідемічний процес з урахуванням змін генотипу людини, стану імунітету і властивостей збудників інфекційних захворювань, неможливе без обізнаності з питань нормальної і патологічної фізіології, біохімії, математичного аналізу.

Планування і впровадження профілактичних заходів, прогнозування гігієнічної ситуації вимагають володіння регресійним, дисперсійним, кореляційним математичним аналізом, електронно-обчислюваною технікою.

Перебудова нашої держави і перехід до ринкових відносин обумовлюють потребу володіти фахівцем у сфері санітарно-епідеміологічного нагляду основами знань з економіки и права.

Відстоюючи інтереси держави, регіону, міста, колективу підприємства, фахівець у сфері громадського здоров'я повинен досить часто вступати в конфліктні ситуації, що обумовлені не характерологічними особливостями тих, хто контактує, а інтересами справи. Тому надзвичайно важливим є деонтологічна вимога до професійної діяльності фахівця-профілактика — він повинен мати високі дипломатичні здібності та рівень культури. Цілком очевидно, що поряд із власне професійними знаннями успіх фахівця-профілактика в значній мірі залежить від його особливостей, уміння увійти в діловий контакт, видати вірний і адекватний стиль діалогу та інших форм взаємовідношень, тобто від його дипломатичних здібностей і навичок.

Законодавство України про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення

Законодавство України про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення (санітарне законодавство) базується на Конституції України і складається з:

- Основ законодавства України про охорону здоров'я
- Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»;
- Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб»;
- Закону України «Про питну воду та питне водопостачання»;
- Закону України «Про пестициди і агрохімікати»;
- Закону України «Про охорону праці»;
- Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»;
- Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз»;
- Закону України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення»;
- інших нормативно-правових актів та санітарних норм.

Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення є Кабінет Міністрів України.

У 2014 році вийшла Постанова Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» (№ 442 від 10 вересня 2014 року), згідно якої, в тому числі, реформована санітарно-епідеміологічна служба.

Функції щодо нагляду (контролю) за дотриманням законодавства в сфері санітарного та епідеміологічного благополуччя населення надані органам Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Територіальні органи Держпродспоживслужби утворені постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1092.

Відповідно до покладених на Держпродспоживслужбу завдань у сфері державного нагляду за дотриманням санітарного законодавства Управління:

- реалізує державну політику в сфері санітарного законодавства;
- здійснює державний санітарно-епідеміологічний нагляд за додержанням підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами державних санітарних норм і правил, гігієнічних нормативів і регламентів безпечного виробництва, транспортування, зберігання, застосування пестицидів і агрохімікатів, за вмістом залишкової кількості пестицидів і агрохімікатів у харчових продуктах та продовольчій сировині,

зокрема імпортованих лікарських травах, водних об'єктах, воді, що використовується для господарсько-питного постачання, купання, спортивних занять, організованого відпочинку та з лікувальною метою, лікувальних грязях, ґрунтах, на землях населених пунктів, оздоровчого та рекреаційного призначення;

- забезпечує проведення профілактичних і протиепідемічних заходів щодо охорони в межах компетенції території України від проникнення хвороб людей; здійснює в межах компетенції контроль за факторами середовища життєдіяльності людини, що мають шкідливий вплив на здоров'я населення;

- здійснює у межах компетенції контроль за усуненням причин і умов виникнення та поширення інфекційних, масових неінфекційних захворювань, отруєнь та радіаційних уражень людей; бере участь у проведенні санітарно-епідеміологічних розслідувань, спрямованих на виявлення причин та умов, що призводять до виникнення і поширення інфекційних хвороб, у тому числі через харчові продукти, групових та індивідуальних харчових отруєнь, масових неінфекційних захворювань (отруєнь) та радіаційних уражень, випадків порушення норм радіаційної безпеки, санітарних правил роботи з радіоактивними речовинами, іншими джерелами іонізуючих випромінювань, та вживає заходів щодо їх усунення відповідно до законодавства.

Функції нагляду (спостереження) за санітарно-епідемічним станом відповідних територій надані Державним установам Міністерства охорони здоров'я України, які забезпечують постійний моніторинг, аналіз та прогнозування епідемічної ситуації, показників здоров'я населення на відповідній території, проводять реєстрацію та державний облік інфекційних захворювань, отруєнь, масових неінфекційних захворювань, організують та проводять за участю територіальних органів Держпродспоживслужби комплексне розслідування причин і умов виникнення епідемій, спалахів та групових інфекційних хвороб, кожного випадку особливо небезпечних інфекційних хвороб, ботулізму, отруєнь грибами, масових неінфекційних захворювань з метою встановлення причин їх виникнення, факторів передачі інфекції.

За результатами комплексних заходів територіальні служби Держпродспоживслужби, державні установи Міністерства охорони здоров'я надають органам місцевої влади пропозиції щодо реалізації заходів спрямованих на профілактику та зниження рівня інфекційних хвороб та поліпшення епідемічної ситуації.

З набуттям чинності змін № 2621-VIII від 22.11.2018 до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» поширені функції органів місцевої влади в реалізації заходів на забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення.

Так згідно Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать:

- забезпечення населення питною водою гарантованої якості, вирішення питань збирання, транспортування, утилізації та знешкодження побутових відходів, знешкодження та захоронення трупів тварин;
- організація благоустрою населених пунктів, залучення на договірних засадах з цією метою коштів, трудових і матеріально-технічних ресурсів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також населення;
- здійснення контролю за станом благоустрою населених пунктів, організації озеленення, охорони зелених насаджень і водойм, створення місць відпочинку громадян;
- забезпечення утримання в належному стані кладовищ, інших місць поховання та їх охорони;
- затвердження схем санітарного очищення населених пунктів та впровадження систем роздільного збирання побутових відходів;
- затвердження норм надання послуг з вивезення побутових відходів та інше.

Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Територіальне Управління Держпродспоживслужби відповідно до покладених на нього завдань у сфері державного нагляду за дотриманням санітарного законодавства:

1. Здійснює свою роботу згідно річного плану роботи Головного управління.
2. Реалізує державну політику в сфері санітарного законодавства.
3. Здійснює державний санітарно-епідеміологічний нагляд (контроль) за:
  - дотриманням санітарного законодавства;
  - біологічними продуктами, патологічним матеріалом;
  - додержанням підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності державних санітарних норм і правил, гігієнічних нормативів і регламентів.

4. Забезпечує та здійснює проведення профілактичних і протиепідемічних заходів щодо охорони в межах компетенції території України від проникнення хвороб людей, здійснює державний санітарно-епідеміологічний контроль товарів, що переміщуються через митний кордон України.
5. Здійснює в межах компетенції контроль за факторами середовища життєдіяльності людини, що мають шкідливий вплив на здоров'я населення.
6. Здійснює у межах компетенції контроль за усуненням причин і умов виникнення та поширення інфекційних, масових неінфекційних захворювань, отруєнь та радіаційних уражень людей.
7. Здійснює відповідно до законодавства моніторинг причин і кількості звернень фізичних та юридичних осіб щодо дотримання санітарного законодавства та випадків заподіяння шкоди здоров'ю людей внаслідок споживання продукції (користування нею) та впливу небезпечних факторів середовища життєдіяльності людини.
8. Бере участь та проводить заходи, спрямовані на підвищення рівня гігієнічних знань працівників, в тому числі, тих які підлягають обов'язковим медичним оглядам, а також тих, які зазнають у виробництві, сфері послуг, інших галузях ризику дії небезпечних факторів.
9. Надає адміністративні послуги відповідно до закону.
10. Організовує проведення в лабораторіях досліджень (випробувань) для цілей державного контролю.
11. Розробляє, виконує та/або організовує виконання загальнодержавних програм та/або планів у галузі небезпечних факторів та показників безпечності та окремих показників якості харчових продуктів у визначеній сфері.
12. Бере участь у проведенні санітарно-епідеміологічних розслідувань, спрямованих на виявлення причин та умов, що призводять до виникнення і поширення інфекційних хвороб, у тому числі через харчові продукти, групових та індивідуальних харчових отруєнь, масових неінфекційних захворювань (отруєнь) та радіаційних уражень, випадків порушення норм радіаційної безпеки, санітарних правил роботи з радіоактивними речовинами, іншими джерелами іонізуючих випромінювань, та вживає заходів до їх усунення відповідно до законодавства.
13. Здійснює відповідно до законодавства моніторинг причин і кількості звернень фізичних та юридичних осіб щодо дотримання санітарного законодавства та випадків заподіяння шкоди здоров'ю людей внаслідок споживання продукції (користування нею) та впливу небезпечних факторів середовища життєдіяльності людини.

14. Узагальнює результати здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду, аналізує причини виявлених порушень, розробляє і вносить у встановленому порядку пропозиції щодо перегляду встановлених вимог, якщо вони не забезпечують належного рівня захисту здоров'я населення та санітарно-епідемічного благополуччя населення.

Ветеринарно-санітарний нагляд

Ветеринарно-санітарний нагляд — система заходів, які забезпечують ветеринарно-санітарне благополуччя країни.

Мета цих заходів: по-перше, захист людей від хвороб, загальних для людини і тварин; по-друге, охорона тваринництва від втрат внаслідок порушення умов утримання тварин і від хвороб.

Ветеринарно-санітарний нагляд включає:

- 1) ветеринарне обслуговування м'ясопереробних підприємств;
- 2) контроль за продуктами тваринного і рослинного походження, які надходять на ринки;
- 3) нагляд за перевезенням тварин;
- 4) контроль за експортом та імпортом тварин і продуктів тваринного походження.

Ветеринарно-санітарний нагляд здійснюється повсякденно усіма ветеринарними закладами країни, у т. ч. спеціалізованими: м'ясо-молочними та харчовими контрольними станціями, лабораторіями з дослідження шкіряної сировини на сибірку, прикордонними пунктами; на м'ясопереробних підприємствах.

Ветеринарно-санітарний нагляд здійснюють відділи виробничого ветеринарного контролю, до обов'язків яких належить проведення ветеринарно-санітарної експертизи і ветеринарно-санітарного нагляду за підприємствами.

Особливістю ветеринарно-санітарний нагляд є те, що разом зі спостереженням за виконанням ветеринарно-санітарних норм і правил ветеринарного закладу його представники проводять заходи щодо ліквідації виявлених джерел інфекції та інвазії, усунення причин загибелі тварин, втрати і зниження їх продуктивності, запобігання випуску на споживчий ринок недоброякісних продуктів тваринного походження.

Ветеринарно-санітарний нагляд — один із найважливіших комплексів ветеринарних заходів, його Методи і ветеринарно-санітарні заходи постійно удосконалюються.

Лабораторний центр МОЗ

До сфери управління Міністерства охорони здоров'я України передано 30 лабораторних центрів Державної санітарно-епідеміологічної служби України. Усі вони приєднані до новоствореної ДУ «Центр громадського здоров'я».

Центри створено з метою забезпечення проведення лабораторних та інструментальних досліджень і випробувань у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення. Лабораторні та інструментальні дослідження і випробування для потреб державного санітарно-епідеміологічного нагляду проводяться Центром за рахунок коштів державного бюджету відповідно до щорічного плану заходів зі здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду, затвердженого керівником Органу управління, а також позапланове в установленому законодавством порядку.

Для досягнення мети Центри здійснюють такі основні види досліджень і випробувань:

- мікробіологічні, вірусологічні, паразитологічні, санітарно-гігієнічні, токсиколого-гігієнічні, фізичні, радіологічні, молекулярно-генетичні та інші дослідження щодо безпеки факторів, що можуть небезпечно впливати на стан здоров'я людини у будівлях, спорудах, на територіях, сировині, продукції, об'єктах виробничого середовища, питній воді, ґрунті, повітрі, біоматеріалі та довкіллі, в т. ч. діагностичні;
- дослідження стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між станом здоров'я населення та впливом на нього факторів середовища життєдіяльності людини;
- дослідження розповсюдження інфекційних хвороб, професійних захворювань, масових неінфекційних захворювань (отруєнь), радіаційних уражень людей, а також проведення заключних дезінфекційних заходів;
- здійснює діяльність, пов'язану із придбанням, перевезенням, зберіганням, відпуском і знищенням наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів у порядку, встановленому чинним законодавством України.

Центр має право здійснювати інші платні види діяльності, до яких належать:

- проведення лабораторних та інструментальних досліджень і випробувань для потреб державної санітарно-епідеміологічної експертизи та атестації робочих місць за умовами праці на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності;

- проведення випробувань продукції та сировини за показниками безпеки для здоров'я;
- визначення вмісту шкідливих для здоров'я людини речовин і інгредієнтів у тютюнових виробах;
- проведення профілактичних та поточних дезінфекційних заходів;
- видання та реалізація методичних, інформаційних та інших друкованих, аудіовізуальних, електронних матеріалів з питань забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення;
- розробка, експлуатація та супровід програмного забезпечення та автоматизованих систем;
- виготовлення, реалізація та випробування поживних середовищ для мікробіологічних досліджень;
- навчання на робочих місцях фахівців відомчих лабораторій методам проведення бактеріологічних, вірусологічних, паразитологічних, санітарно-гігієнічних та інших досліджень;
- проведення лабораторних досліджень на підприємствах, установах та організаціях з метою оцінки умов для провадження ними діяльності з дезінфекційними, стерилізаційними, дезінсекційними, дератизаційними засобами (розроблення, випробування, виробництво, фасування, пакування, зберігання, транспортування, оптова та роздрібна торгівля);
- зберігання, облік, розподіл, доставка медичних і ветеринарних діагностичних, профілактичних, імунобіологічних препаратів, поживних середовищ, штамів мікроорганізмів та лікарських засобів, штамів мікроорганізмів та лікарських засобів проти збудників інфекційних хвороб.

Центр громадського здоров'я України

Центр ГЗ МОЗ України науково-практична установа медичного профілю, що здійснює функції із забезпечення збереження й укріплення здоров'я населення, проведення соціально-гігієнічного моніторингу захворювань, епідеміологічного нагляду та біологічної безпеки, здійснення групової та популяційної профілактики захворюваності, боротьби з епідеміями та стратегічного управління з питань громадського здоров'я.

Державна установа «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України» (ЦГЗ) є санітарно-профілактичним закладом охорони здоров'я, що відповідає, зокрема, за епідеміологічний нагляд і протидію небезпечним, особливо небезпечним, новим інфекційним захворюванням.

Одним із компонентів епідеміологічного нагляду є лабораторна діагностика. У структурі ЦГЗ функціонують референс-лабораторії, які багато років займаються моніторингом, ідентифікацією збудників інфекційних хвороб:

- референс-лабораторія вірусологічних досліджень;
- референс-лабораторія діагностики ВІЛ/СНІДу;
- референс-лабораторія з дослідження особливо небезпечних патогенів;
- референс-лабораторія мікробіологічних та паразитологічних досліджень.

Імунопрофілактика

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я імунізація — це процес, завдяки якому людина набуває імунітет, або стає несприйнятливою до інфекційної хвороби, що зазвичай здійснюється шляхом введення вакцини.

Імунопрофілактика або вакцинація – це єдиний надійний спосіб захисту від інфекційних захворювань та/або важких ускладнень від них. В ролі антигену в сучасних вакцинах використовують: живі, але ослаблені штами мікроорганізмів або вірусів; інактивовані (убиті) мікроби; очищений матеріал, наприклад білки мікроорганізмів; синтетичні матеріали.

В Україні розроблений та діє національний *Календар профілактичних щеплень*, до якого входить вакцинація від 10 небезпечних інфекційних захворювань: гепатит В, туберкульоз, поліомієліт, дифтерія, кашлюк, правець, ХІВ-інфекція (гемофільна інфекція), кір, краснуха та епідемічний паротит (свинка).

Згідно календаря щеплень, обов'язковими є 10 інфекцій, яким можна запобігти щепленнями: туберкульоз, кашлюк, дифтерія, правець, поліомієліт, кір, епідемічний паротит, краснуха, гепатит В, гемофільна інфекція.

Імунопрофілактика може бути:

- 1) **активна (вакцинація)** — введення до організму відповідного антигену або антигенів мікроорганізму з метою стимулювання специфічної імунної відповіді (гуморальної та клітинної), яка захищає від інфікування або захворювання;
- 2) *пасивна* — парентеральне введення готових антитіл захисної дії;
- 3) *активно-пасивна* — поєднання вище вказаних методів;

4) *передекспозиційна* — проведена перед контактом із патогенним мікроорганізмом;

5) *постекспозиційна* — проведена після експозиції до інфекції неімунізованих осіб, у випадку хвороб із довшим інкубаційним періодом (напр., сказ, а у виняткових випадках також: правець, вірусні гепатити В або А, кір, вітряна віспа).

Вакцини бувають:

1) *живі* (містять живі, атенуйовані, тобто ослаблені та позбавлені вірулентності мікроорганізми); вакцини проти: туберкульозу (БЦЖ [BCG]), кору, паротиту, краснухи, вітряної віспи, оперізуючого герпесу, поліомієліту (пероральна — OPV), жовтої гарячки;

2) *інактивовані* (містять цілі, вбиті або інактивовані мікроорганізми або їх фрагменти — вибрані антигени або анатоксини); вакцини проти: дифтерії, правця, кашлюка, *Haemophilus influenzae* типу b, пневмококів, менінгококів, черевного тифу, грипу (тривалентна, інактивована [TIV]), вірусного гепатиту типу А і В, сказу, поліомієліту (парентеральна — IPV), кліщового енцефаліту, ВПЛ [HPV];

3) *обов'язкові* (для дітей та молоді або осіб, особливо наражених на ризик інфікування); лікар юридично зобов'язаний передати кожному пацієнту, який відповідає критеріям, повну та вірогідну інформацію про можливості вакцинації (користь, ризик побічних реакцій, ризик, пов'язаний з відмовою від вакцинації) та безоплатне виконання вакцинації;

4) *рекомендовані* — рекомендовані для конкретних груп пацієнтів; лікар юридично зобов'язаний передати кожному пацієнту, який відповідає критеріям, повну інформацію про можливості вакцинації (користь, ризик побічних реакцій, ризик, пов'язаний з відмовою від вакцинації) та безоплатне виконання вакцинації, але вартість вакцини оплачується пацієнтом.

Поствакцинальні побічні реакції (ППР) — кожне порушення стану здоров'я у результаті вакцинації, яке виникає протягом 4 тиж. від моменту введення вакцини (або довшого періоду після вакцинації проти туберкульозу), у зв'язку з дефектами у процесі виготовлення вакцини або порушення техніки під час проведення вакцинації, або через індивідуальну реакцію пацієнта на вакцину

1) *тяжкі* — смерть або загроза життю, стан, що потребує госпіталізації або продовжує її, тривале порушення здоров'я;

2) *серйозні* — досить інтенсивні, але не створюють потребу госпіталізації та не загрожують життю.

У більшості випадків порушень стану здоров'я після вакцинації (підозри на ППР) зв'язок є випадковим (збіг обставин), а не причинно-наслідковий. Кожна підозра на ППР вимагає зголошення.

Контрольні питання

1. З яких нормативно-правових актів складається Законодавство України про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення?
2. Кому на сьогодні надані функції щодо нагляду (контролю) за дотриманням законодавства в сфері санітарного та епідеміологічного благополуччя населення?
3. Яка основна мета Держпродспоживслужби України?
4. Які завдання у сфері захисту санітарного благополуччя виконує Держпродспоживслужба України?
5. Які права має Держпродспоживслужба України?
6. Що включає в себе ветеринарно-санітарний нагляд?
7. Яка мета роботи метою лабораторних центрів?
8. Які функції виконують лабораторні центри?
9. Коли і з якою метою був створений Центр громадського здоров'я України?
10. Назвіть основні функції Центру громадського здоров'я України?
11. Дайте визначення імунопрофілактики.
12. Вакцинація від яких хвороб входить в «Календар профілактичних щеплень»?
13. Якими бувають вакцини?
14. Дайте коротку характеристику кожному виду вакцин.

Література

1. Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб»
// Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>
2. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»
// Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>

3. Наказ МОЗ України «Про порядок проведення профілактичних щеплень в Україні та контроль якості й обігу медичних імунобіологічних препаратів» // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1159-11#Text>.
4. Багнюк В. М. Реорганізація Держсанепідслужби: плюси і мінуси / Багнюк В. М., Кунинець О. Ю. // Гігієнічна наука та практика: сучасні реалії: Матеріали XV з'їзду гігієністів України, 20-21.09.2012 р. (Львів).- С. 16 -17.
5. Бялковський О. В. Організаційно-правові засади реформування територіальних закладів Держсанепідслужби України / Бялковський О. В., Шевченко Г. М., Гущук І. В. // Гігієнічна наука та практика: сучасні реалії: Матеріали XV з'їзду гігієністів України, 20-21.09.2012 р. (Львів).- С. 20-22.
6. Державна санітарна служба України - складова частина національної безпеки / Шаповал В. Ф., Катрушов О. В., Руденко С. С., Ковган М. І // Гігієнічна наука та практика: сучасні реалії: Матеріали XV з'їзду гігієністів України, 20-21.09.2012 р. (Львів).- С. 54 -55.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1405 «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності для санітарного та епідемічного благополуччя населення та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю)».
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р. № 182 «Про затвердження порядку проведення соціально-гігієнічного моніторингу».
9. Чернишова Л.І. Імунопрофілактика: сучасні досягнення та проблеми // Перинатология и педиатрия. – 2007. – 3 (31). – С. 7-11.